

Kazimiera Prunskienė

IŠSIVADAVIMO KAINA arba POLITIKOS UŽKULISIAI

PRATARMĖ

Nuo Atgimimo pradžios praėjo jau daugiau nei dvidešimt metų. Vadavomės iš sovietinės sistemos, svajojome apie demokratiją ir rinkos ekonomiką, kūrėme planus...

Tikrovė pasirodė esanti daug rūškanesnė nei mūsų viltys, o ir komunistinis paveldas, kuriam taip lengva ir patogų suversti visas savo ydas, gerokai gajus, ir pirmiausia – mumyse pačiuose. Juk neužtenka iškeikti komunizmą ir komunistus, atsiriboti nuo visko, kas susiję su buvusia sistema, su priklausomybe Tarybų Sąjungai, pakeisti spalvas ir simbolius, kad jau būtume laisvos ir demokratinės valstybės piliečiai. Kur tas šaltinis, į kurį panirę išnirtume ne „buvę“ žmonės, o šiuolaikiniai orūs europiečiai.

Išsivadavimas tebevyksta, nors jau nėra politinės priklausomybės Maskvai, nei komunistų partijos diktato, nei raudonų vėliavų, pjautuvų ir kūjų. Atsikratyti savos „kupros“ sunku ir skausminga, nes lengva peikti ir kaltinti kitus ir, oi, kaip sunku pažinti, vertinti ir keisti save.

Jei 1988 metais man kas nors būtų pasakęs, kokia dramatiška padėtis susiklostys Lietuvoje 1991–1992 metais ir koks bus mano pačios likimas, tai yra, kad būsiu vienas iš labiausiai ujamų, niekinamų ir šmeižiamų žmonių, būčiau pamaniusi, kad Sąjūdis, Atgimimas nuslopinti ir vėl įsigalėjo reakcinės komunistinės jėgos. Net pačios lakiausios vaizduotės žmogus nė sapne nebūtų sapnavęs, kad:

revoliucingą ekonomikos griovimą klupdant ją prieš Rytus ir prieš Vakarus, nuolat didinamas kainas ir didžiulę infliaciją reiks vadinti ekonomikos reforma;

nacionalinį ir politinį ekstremizmą, žmonių prievartavimą ir grumtynes dėl valdžios – dorovinga tautine politika ir demokratija;

politinę ir ekonominę mafiją, šnipus – patriotais, o jiems nepritariančius – tautos išdavikais;

ant kiekvieno kampo Lietuvoje šalia šmeižtų ir prakeiksmų, inkvizicinių grasinimų šventvagiškai kabės kryžiai ir Dievo Motinos paveikslai;

viso šio chaoso pagrindinis režisierius bus „tautos tėvas“ ir jam melsis ne tik didesnė dalis Parlamento, rėksminga gatvės minia, bet ir nemažai Lietuvos žmonių;

istorijos tarpsnius daug kas skirstysime vis taip pat primityviai: „prie Smetonos“, „prie vokiečio“, „prie ruso“, „prie Landsbergio“....

Na ką gi, objektyvūs istorinių procesų vertinimai nusistovi tik praėjus tam tikram laikui. Tik tuomet, kai politinių lozungų bei jų autorių vertę patikrina gyvenimas, paaiškėja, kas buvo gėris ir kas blogis, kas pergalė ir kas pralaimėjimas, kur kelias, o kur klystkelis.

Kas atsitinka tautoms, veikiamoms išorinio pasaulio, galima pamatyti patyrinėjus pavienių asmenybių likimus. Jei žmogus per politinius verpetus plaukia ne kaip popierinis laivelis, jei tėkmės skaidrumą, kryptį ir krantus jis mėgina tikrinti savo protu ir, maža to, bando paveikti tėkmės kryptį, tai jo likimas turi daug tipingų epochos požymių.

Be abejo, svarbu, kas visa tai tiria, nes šis darbas nėra lengvas dėl daugelio priežasčių.

Vienas dalykas, kai žmogų, jo likimą stebi rašytojas, žurnalistas, politologas ar psichologas, sugėbant tapti objektyvia individualybės ir jos visuomeninio konteksto jungtimi, analizuoti ir vertinti. Ir visai arba gerokai kas kita, kai tokio darbo ryžtasi imtis pats žmogus.

Antrasis atvejis gali atrodyti lengvesnis, bet iš tikrųjų jis yra ne tik sunkus, bet ir pavojingas.

Pirmiausia, vertinant save ir savo veiklą, vis tiek reikia atsistoti kuo atokiau nuo savojo „aš“, šį nuotolį išlaikyti ir nepamiršti, kad esi piliečių bendrijos narys.

Antra, kad ir kaip toli nuo savęs bėgtum, vis tiek skaudu ir apmaudu dėl neteisybių ir persekiojimų, kurių nešykštėjo lemtis. Kyla pavojus nejučiomis panūsti save bei savo vaidmenį

pagerinti, pataisyti ir jau vien tuo pabloginti ar pajuodinti savo priešininką ar konkurentą. Visa tai sakau ne todėl, kad norėčiau Tau, mielasis skaitytojau, įsiteikti. Imdamasi plunksnos, privalau pasakyti ir Tau, ir sau: kiek galėdama stengsiuosi griežčiausia teisėja pirmiausia būti pati sau; būti atlaidi už man padarytas skriaudas; būti principinga, kai skriaudos ir netektys esti visuotinės.

Aš norėčiau visa tai padaryti, kad galėčiau ramia sąžine tvirtinti: tai, ką parašiau, nėra mano sąskaitos su persekiotojais ar galvojančiais kitaip negu aš, o tiesa, kokią man pavyko suvokti, apmąstyti ir išreikšti.

Su didžia pagarba
Kazimiera Danutė Prunskienė
1992-ieji - 2010 –ieji metai

„SMALSUMAS“ RIZIKOS ZONOJE

Daugybę metų KGB man buvo tarsi baubas – nematomas, nesuprantamas, pavojingas. Pirmasis tiesioginis susidūrimas su šia „firma“ įvyko 1979-aisiais, kai ėmiau ruošti viešnagėn pas Brazilijoje gyvenančius tėvo gimines. Tuo metu mano vyras Povilas Prunskus dirbo Vilniaus ūkinių ir kultūrinių prekių prekybos susivienijimo vadovu, ir viena iš jo darbuotojų buvo įtakingo KGB viršininko žmona. Jis nutarė pasinaudoti tokiu tarnybiniu ryšiu ir pamėginti pasiekti, kad ne tik man būtų įmanoma išvažiuoti, bet ir išleistų mus abu. Norėjome išvažiuoti dviese dar ir dėl to, kad kaip tik tada brendo mūsų šeimos krizė, ir man atrodė, jog išvykę svetur ir atsiriboję nuo ankstesnio gyvenimo, gal dar galėsime sureguliuoti šeimos santykius.

Vyras buvo prasitaręs, kad vieta, kurioje bus sprendžiama, leisti mums važiuoti ar neleisti, yra KGB.

Aš tuomet dirbau Universitete docente, ir mano profesinės pozicijos buvo visai geros. Sėkmingai veikė mano iniciatyva įkurta studentų mokslo tyrimų laboratorija. Palengva pavyko užmegzti tarptautinius ryšius, norėjosi juos toliau plėtoti.

Brazilija buvo šalis, kur gyveno mano tėvo giminės, 1927 metais emigravę iš Lietuvos ir likę ten visam laikui. Nuo vaikystės labai norėjau su jais pasimatyti, pabendrauti, kad geriau pažinčiau savo giminės šaknis, o ir save pačią. Juk tėvo¹, kurį 1944 metų pradžioje sušaudė dar karui nesibaigus į Lietuvą iš Baltarusijos įsiveržę sovietiniai represiniai būriai, neprisiminiau.

Iki išvažiavimo likus visai nedaug laiko, Universiteto koridoriuje staiga prie manęs priėjo jaunas vyras. Jis pasisakė esąs iš KGB ir turįs su manimi pasikalbėti, pakvietė užėiti į šalia buvusią tuščią auditoriją. Net dabar prisimenu, kuri tai buvo auditorija ir kad joje, didelėje, mes sėdėjome dviese. Jis paaiškino, kad jiems labai svarbu žinoti kitų valstybių požiūrį į Tarybų Sąjungą ir santykius su ja. Be to, jis sakėsi norįs painformuoti, kad iškilus kokioms nors problemoms turėsiu kreiptis į

¹ Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tėvui suteiktas laisvės kovų dalyvio, žuvusio kovų lauke, statusas.

konsulinę tarnybą San Paule. Paminėjo, kad man grįžus jis norės sužinoti, ar nepatyrčiau provokacijų, kokios ten apskritai nuostatos Tarybų Sąjungos atžvilgiu, ir panašiai.

Tai išklauius neatrodė, kad privalėčiau įsipareigoti dėl ko nors, kas mane moraliai būtų žeidę, juo labiau, kad tada panašus pokalbis atrodė esąs tam tikra sovietinė norma, kurios negalima nepaisyti. Laisvo pasaulio laisvas žmogus važiuoja ir išvažiuoja, o čia esi tartum supančiotas.

Kai sugrįžau, tas žmogus ir vėl prisistatė, tačiau aš nieko rimto, kas jį domintų, negalėjau papasakoti, o ir mano kontaktai apsiribojo tik giminėmis ir jų aplinka.

Manau, kad toks KGB veikimo būdas buvo visuotinis, juo buvo siekiama daryti įtaką ir spaudimą žmonėms.

Kurį laiką daugiau niekas nepasirodė.

Nuo 1977-ųjų intensyviai bandžiau užmegzti tarptautinius mokslinius ryšius. Orientavausi į Vokietiją ar Austriją. Galiausiai nusprendžiau rūpintis dėl komandiruotės dirbti mokslinio darbo ir rengti antrąją – habilituoto daktaro disertaciją Olandijoje ar kurioje kitoje, bet ne iš politiškai įtakingų didžiųjų valstybių – į tokią šalį, būdama nepartinė, lengviau būčiau galėjusi išvažiuoti. Netgi ketinau mokytis olandų kalbos. Tačiau apie 1980-uosius metus Olandija nutraukė mokslinius ryšius su TSRS dėl karo Afganistane. Vėl grįžau prie ankstesnės minties rinktis Vokietiją, nes supratau, kad neįstojusi į partiją vis tiek nieko nelaimėsiu. Ir įstojau... Galima sakyti, susidūriau su KGB ir komunistų partija beveik vienu metu, tik skirtingai.

1980 metais pradėjau dirbti Pramonės ekonomikos fakulteto prodekane. Tik tada sužinojau, kad kiekviena įstaiga turi savo kuratorių iš KGB ir ryšius su juo paprastai palaiko pirmasis įstaigos asmuo, šiuo atveju – dekanas. Jo atostogų metu ar kokiais specifiniais studentų klausimais pavaduoja jį vienas iš prodekanų, tačiau tokio pobūdžio reikalais KGB į mane nesikreipė.

Pasidariau vėl įdomi jiems tuo metu, kai ruošiausi komandiruotei į užsienį. Man buvo pasakyta, kad, kai būsiu užsienyje, bet kuriuo metu prie manęs gali prieiti TSRS atstovybės “atitinkamas asmuo”, kuris dėl ko nors mane įspės arba ką nors nurodys. Aš ir šiandien negalėčiau konkrečiau pasakyti, kodėl jiems buvo reikalingas šitoks paviršutiniškas kontaktas; ko gero, tik todėl, kad galėtų laikyti žmogų už pavadėlio. Šitai aš priėmiau kaip sąlygą: arba važiuoti ir žinoti, kad būsiu stebima ir kontroliuojama, arba nevažiuoti.

Anas “pirmosios pažinties” darbuotojas daugiau nebesirodė. Paskui jį sutikau dirbantį mokslo sferoje. Rengiantis į ilgalaikę komandiruotę, prisistatė kitas pažiūrėti malonaus būdo, drovios laikysenos jaunas žmogus – Sigitas B. Iš rankos padavimo sveikinantis man susidarė įspūdis, kad ta asmenybė netvirta². Jis man nekėlė jokių asociacijų su KGB. Atrodė, kad jis kažkaip žmogiškai mane pamėgo ir išvykstant į Vokietiją visai neformaliai davė savo draugo adresą. Jeigu, esą, aš būčiau norėjusi jam pasakyti tai, ko “oficialiai nereikia niekam žinoti”, būčiau turėjusi rašyti ne jam, o tam draugui. Jis, atrodė, akivaizdžiai stengėsi užmegzti ne seklio ir sekamosios, o paprastą žmogišką ryšį.

Kad taip galėjo būti ar bent bandyta tai daryti, vėl patikėjau ir po daugelio metų. Sąjūdžio pradžioje jis netikėtai man paskambino ir pasakė, kad jų įstaigoje yra nemažai jaunų žmonių, kurie ir mane, ir Sąjūdį palaiko.

Gal ir teisybė, aš patikėjau, norėjau patikėti. Juo labiau, kai apie 35 buvę KGB

² Vėliau – 1992 metais, kai buvo kvočiamas ir verčiamas meluoti, kad jis mane neva užverbavęs, pasirodė nesąs toks jau netvirtas.

darbuotojai ir atsiribojo nuo tos instancijos. 1991 metų liepą, kai jau beveik nebūčiau jo atpažinusi, lankydamą sūnų ligoninėje buvau jo, kaip paaiškėjo, neatsitiktinai, ligoninės kieme prašnekinta, bet apie tai vėliau. Jis atrodė sunykęs, nelaimingas, skundėsi dėl savo ir savo žmonos tarnybinių perspektyvų. Mačiau jau visai kitą žmogų. O ir pati per tą dešimtmetį buvau išėjusi didelę gyvenimo mokyklą. Aš jau taip netikėjau jo nuoširdumu. Juk dirbant tokioje tarnyboje, matyt, išmokstama ir apsimesti. Bet apskritai netikėti nė vienu iš ten dirbusių, nelaikyti net žmonėmis būtų pernelyg kategoriška ir žiauru.

Be priežasties niekada neįtarinėju žmonių, manau, kad įtarumas — nesveika būseną. Vis dėlto prisipažinsiu — per dažnai esu patikėjusi žmonėmis avansu ir ne kartą nusivylusi.

Ne naujiena, kad daugybė žmonių iš aukštojo mokslo sferos, ypač teisininkų, buvo skiriami dirbti į KGB. Jie ir ėjo ten iš dalies dėl to, kad buvo tokia skirstymo sistema, iš dalies buvo ir pačių žmonių pasirinkimas: iš smalsumo, dėl intrigos ar materialinių priežasčių. Kažin ar taip svarbu, kodėl jie ten ėjo. Svarbu, ką konkrečiai jie padarė ar ko nepadarė. Juk toje sferoje Lietuvai gal buvo naudingas ir mažiausio blogio ar filtro blogiui sumažinti principas.

Kai 1982 metais nuvažiauvau į Vokietiją, mane jau pirmą dieną sutiko iš Bonos į Frankfurtą atvykęs TSRS ambasados Vokietijoje mokslo atašė Blagovas. Jis leido suprasti, kad koku nors ypatingu atveju, pvz., patekus į pavojingą provokacinę situaciją, jis yra tas žmogus, su kuriuo reikią bendrauti.

Mes, komandiruotieji asmenys, prieš vykdami į kitą miestą, privalėjom pasakyti, kur, pas ką, koku tikslu važiuojam, kur gyvensim. Tai kėlė anaipol ne saugumo jausmą, o priešingai — nejaukų nesaugumą. Išbuvau tuomet Vokietijoje daugiau nei penkis mėnesius. Nors nieko ypatinga šiuo požiūriu neįvyko, vieną kitą atvejį papasakosiu.

Būdama Vokietijoje, ne iš smalsumo, o norėdama pasitikrinti aplinką, kartą pasielgiau neįprastai.

Išvykdama turėjau keletą adresų, kuriuos davė “Tėviškės” draugija ir anksčiau ten apsilankiusieji kolegos. Tad laisvalaikį praleisti galėjau keliose iš Lietuvos kilusiose šeimose. Tiesa, greitai supratau, kad autentiška vokiška aplinka patyrimu praturtina kur kas labiau. Ir vis dėlto reikėdavo valandėlių atsipalaiduoti, kad galėčiau pasijusti kaip namie. Daug reikė jai vien galimybė pasikalbėti lietuviškai, nes bendrauti vokiečių kalba dar reikėjo pastangų.

Mane ypatingai globoti ėmėsi viena mišri lietuvių ir vokiečių šeima, kilusi iš Lietuvos. Ši šeima pasirodė esanti ir labai smalsi, nes norėjo žinoti viską, ką aš veikiu Vokietijoje. Pajutau esant ne šiaip paprastą smalsumą, o tam tikrą interesą. Todėl ir nusprendžiau pasitikrinti, kad žinočiau, kaip elgtis. Labai jau nemėgstu būti kieno nors manipuliacijų objektu. Dirbtinai sudariau paslapties iliuziją. Pamenu, tai buvo 1982-ųjų gruodžio 18 diena. Telefonu pasakiau tiems žmonėms, kad manęs nelauktų, nes išvykstu už poros šimtų kilometrų į kitą susitikimą. Klausiamą, kur vyksiu, paaiškinau, kad kviečiantieji nenori, jog apie tai kam nors kalbėčiau.

O iš tikrųjų tame pačiame Frankfurte prie Maino nuėjau į Štėdelio muziejų. Pernakvojau specialiai pasivėlinusiems skirtose Universiteto patalpose, tokiu būdu išnykdama visiems iš horizonto. Kai vėl susitikau su anais maloniais žmonėmis, jie nuolat prisimindavo mano paslaptinę kelionę tariamai su kažkuo susitikti. Aš saugojau netikrą paslaptį.

Galop po keleto dienų buvau pakviesta į Boną aptarti mano komandiruotės. Mokslo atašė Blagovas pokalbio metu staiga manęs paklausė, kur aš buvusi gruodžio

18 ir 19 dienomis. Ramiai pasakiau tiesą — buvau Štėdelio muziejuje ir nakvojavau universitete.

Mano santykiai su “globėjiška” šeima, iš šalies žiūrint, beveik nepasikeitė, tik aš ją vertinau jau visai kitaip. Tai, beje, man padėjo apsibrėžti pokalbio ribas sugrįžus. “Anos” įstaigos smalsautojams smagiai galėjau kalbėti tai, ką jau žino mano buvę “globėjai”.

Ne kartą svarsčiau, kas verčia tuos žmones, gyvenančius netgi ten, Vakaruose, užsiimti panašia veikla. Greičiausiai gal pinigai? O galbūt esama kitų priežasčių — garantijos jiems lankytis Lietuvoje, tuometės valdžios palankumas giminėms ar dar kas nors žemiška. Tą patį klausimą keliu ir dabar, kai stebiu, pvz, R. Šilerio iš Frankfurto ištraukimą į panašias sferas, kai skaitau jo dezinformuojančius rašinius į Lietuvą, kompromituojančius mane ir mano kolegas. Tai pastebi ir mano bičiuliai Vokietijoje. Argi tokie dalykai daromi dėl žurnalistinio triuko būti antipodu “antrininkui” E. Šileikiui apie tuos pačius faktus rašančiam pedantišką tiesą? Šilerio-Šileikio fenomenas — ypatingas atvejis. Jis iš esmės atskleidžia KGB metodą mano atžvilgiu: mušti tarsi iš dešinės, kai kada pagirti arba nuosaikiai užtarti tarsi apkaltinant aną “dešiniąją”, o kompromituoti visus kartu.

Tos komandiruotės metu mirė L. Brežnevas, į valdžią atėjo J. Andropovas. Tas pats Blagovas paprašė, kad pateikčiau pasiūlymų naujai vyriausybei, tiksliau — ambasadai, atsižvelgdama į savo ir Vokietijos mokslininkų nuomonę. Tuomet pirmą kartą, naudodamasi sistemų ir organizavimo teorijos terminologija, bandžiau įrodyti, kad šakiniai ir teritoriniai procesai yra adekvatūs. Šito nepaisydama sistema negali efektyviai funkcionuoti. Jeigu einama į ūkiskaitą, savarankiškumą šakiniais pjūviais, tai adekvatus, sinchroniškas veiksmas turi vykti ir teritoriniuose padaliniuose.

Sėdėdama Frankfurto universiteto katedroje ir kurdama tekstą, mintyse sakiau: dabar aš rašau tai, kas normalia kalba reiškia nepriklausomybę Lietuvai. Tačiau kad nebūčiau tiesiogiai apkaltinta, turėjau apie tai kalbėti kaip neva apie abstrakčius teritorinius vienetus. Taigi įteikdama Blagovui apie 5-7 puslapių tekstą su pasiūlymais dėl rinkos elementų, dėl įmonių savarankiškumo pradedant vadovautis rinkos principais ir, svarbiausia, teritorinių padalinių savarankiškumo, turėjau galvoje labai konkrečius ir svarbius Lietuvos likimui dalykus. Rašiau dar ir apie užsienio ryšių decentralizavimą.

Įteikusi pasiūlymus, išvažiavau trumpų Kalėdinių atostogų. Po kurio laiko buvau pakviesta į Maskvą, į Aukštojo mokslo ministeriją. Nujaučiau, kad paprastai vienas iš Mokslo valdybos pavaduotojų palaiko ryšius su KGB, kitaip tariant, kuruoja šią sritį. Kaip tik iš čia aš laukiau kokių nors pretenzijų dėl tų ambasadai įteiktų savo pasiūlymų, nes jei tos tarnybos (t. y. ambasados, TSKP CK, KGB ir pan.) tarp savęs susijusios, tai jau turėtų būti žinoma, kokia medžiaga buvo įteikta.

Tačiau manęs nestabdė ir leido grįžti į Vokietiją. Ministerijos instruktoriui, tvarkančiam dokumentaciją, buvau užsiminusi apie savo samprotavimus pabrėždama, kad reikia sumažinti užsienio ryšių reguliavimo formalumus, centralizmą TSRS mastu, siūliau padaryti juos lankstesnius, paprastesnius, ypač mokslinių mainų srityje. Juokaudama paklausiau, kaip naujoji valdžia pažiūrės į mano pasiūlymų visumą, ar nepalaikys tai politiniu iššūkiu. Tas TSRS aukštojo mokslo ministerijos darbuotojas atsakė, kad ne, anaipol, dabar tai esą kaip tik į koją su J. Andropovo politika. Deja, tas “į koją” buvo labai greit paneigtas į valdžią atėjus K. Černenkai. Mano išvykimams į užsienį vėl radosi kliūčių, netgi Vengrijos ryšiai buvo gerokai užblokuoti. Vėl pajutau tam tikrą įtampą, tvyrančią aplink mane netgi Vilniaus universitete.

Dar grįžusi po užsėtęsios komandiruotės Vokietijoje aiškiai supratau, kad bus

bandoma mane “mušti”. Mane apkaltino partinės drausmės pažeidimu ir viešai pareiškė įspėjimą už tai, kad laiku nesumokėjau nario mokesčio, nors pinigus buvau siūliusi palikti iš anksto. O asmeniškai, neviešai prasitarė, kad elgiausi taip, tarytum negalvočiau grįžti.

Kai komandiruotę pratęsiau, ir tuomet atsirado tokių, kurie jau skelbė apie mano “pabėgimą”, nes per tą laiką jau buvau spėjusi aiškiai išsiduoti — atskleisti tikrąsias savo politines nuostatas. Viešai kalbėjau tema, kurios tezes J. Andropovo laikais buvau suformulavusi straipsnyje “Ekonomika ir visuotiniai dėsniai” (šis straipsnis vėliau, jau M.Gorbačiovo laikais buvo išspausdintas žurnale “Mokslas ir gyvenimas”, 1985, Nr. 11), parodydama mūsų ekonomiką stovinčią ant galvos visuotinių dėsnių atžvilgiu. Dariau pranešimus savo kolegoms fakultete, Vilniaus universiteto Filosofijos katedroje, Kauno politechnikos institute. Pajusdavau žmonių, kuriuos pavadinčiau komunistinės ideologijos gynėjais, tam tikrą atšiaurumą, norą mane sukompromituoti. Bet vis dėlto Universitetas buvo pakankamai palanki vieta, kur buvo galima nukrypti nuo stereotipų tiems, kuriuos veikė vidiniai stimulai.

J. Andropovo laikais KGB “tylėjo”. Atėjus į valdžią K.Černenkai, gerai neatsimenu, ar buvo įvykęs koks nors susidūrimas su ta “firma”. 1984 metais tapau moksline bendradarbe, pusantrų metų dirbau individualiai, namie, ir rašiau mokslų daktaro disertaciją. Taigi gal nebuvau tas subjektas, kuriuo jiems būtų reikėję domėtis.

1985 m. į valdžią atėjus M. Gorbačiovui, aiškiai papūtė kiti vėjai. Kovo mėnesį, Černenkos laidotuvių dieną, prisistatė iš LKP CK, bet man pasirodė, kad greičiausiai “tų” tarnybų asmuo, TSKP CK pavedimu rinkęs pasiūlymus keisti politikos kryptį. Tuomet mano pareikšta nuomonė dėl politinių reformų, dėl TSKP monopolistinio vaidmens, kurio reiktų atsisakyti, ir kitų dalykų buvo atvira, tiesi, aiški ir, kaip man atrodė, pati radikaliausia. Galgi kur nors tai išlikę LKP archyvuose ar KGB rūmuose, jei kas neįsikišo į kokį maišą³...

Taigi pačiomis pirmomis M. Gorbačiovo atėjimo į valdžią dienomis buvo leista suprasti, kad jo komanda iš tam tikrų žmonių prašo lyg ir “ekspertizės”. “Ekspertą” arba apklausiamąjį kažkas pasirenka. Matyt, jiems reikėjo nuomonės žmonių, darančių įtaką aplinkai. Na, jei manyje ką nors rimtesnio išvelgė, tai nepatingėjo paklausinėti.

Beje, aš ir pati jutau, kad darau tam tikrą įtaką aplinkiniams, nes studentų veržimasis asmeniškai pasikalbėti, bendravimas viešų renginių metu, pripažinimas populiariausia fakulteto dėstytoja ir kiti dalykai tai rodė. Gal tai buvo signalas, kad mano nuomonė verta žinoti. Ne iš smalsumo ar iniciatyvos, o iš primestinio reikalo rašydama keletą užsienio komandiruočių ataskaitas⁴, netgi įsivaizdavau, kad tam tikra prasme šitaip darau įtaką politikai. Ypač kai buvo klausama mano ir užsienio partnerių nuomonės. Maniau: reikia jiems įterpti decentralizacijos,ėjimo į rinką mintis.

Mano požiūris buvo toks: reikia rašyti atvirai, reikia kritiškai vertinti esamą padėtį, įrodyti, kad ir užsienis taip pat mato tuos dalykus. Tai buvo vienintelis “pralaidus” kanalas pateikti tikrą savo nuomonę, kurią šiek tiek atsargiai pasverdama

³ Atgavus Nepriklausomybę ir perėmus KGB pastatą, plačiai sklido kalbos, kad kai kurie pirmieji į jį patekusių išnešė daug dokumentų, kuriuos sunaikinę galėtų paslėpti savo nešvarius darbus. Be to, KGB paveldas tokio tipo žmonėms praverė dorojant savo politinius konkurentus.

⁴ Ataskaitos buvo reikalingos atsiskaityti už komandiruotę, jos buvo svarstomos fakulteto taryboje ir, pasirašius prorektoriumi mokslo reikalams, įteikiamos Universiteto tarptautinių ryšių skyriui. Nesu rašiusi jokių ataskaitų KGB, kuo vėliau bandė spekuliuoti mano persekiojajai.

dėsčiau.

Turbūt iš pirmo karto nebuvo visiškos drąsos viską iki galo sakyti, bet vėliau tas dozes didinau. Galbūt jie laikėsi principo, kad jeigu nuomonė pasakoma jiems, ne pasauliui, tai yra geriau. Bet juk spausdinti to dar vis tiek nebuvo įmanoma.

Beje, tuometį mano politinį neprofesionalumą rodo tai, kad aš ilgokai nežinojau, kokios gi yra KGB struktūros. Interesas tų, kurie skaitė universitetines komandiruočių ataskaitas ir keletą kartų mane apklausė, aiškiai nebuvo susijęs su konkrečiais Lietuvos vidaus reikalais, asmeninėmis bylomis ar panašiai. Juos domino tam tikra užsienio mokslo informacija, mokslininko nuomonė, inteligentijos minties produktas. Kitaip tariant, tai buvo mokslinės-techninės žvalgybos tarnyba⁵.

Kaip jie panaudojo, įformino tą medžiagą, aš net nesidomėjau. Mano pareikšta nuomonė buvo arba esamos tvarkos kritika, arba lieté profesines, niekam nepavojingas temas ir visai nebuvo susiję su konkrečiam žmogui kenksmingais veiksmais, juo labiau valstybei, kurios ir neturėjome. Man buvo svarbiau būtent mano pačios pareikštos mintys, nuostatos. Atrodė, turėjau kontroliuoti pirmiausia save, o ne tuos, kurie mane kontroliuoja ir seka.

Beje, kai ką aš čia galėjau išpešti reikalo labui. Pavyzdžiui, po savo komandiruočių pasikviesdavau kolegas į Lietuvą: tai buvo profesoriai V. Maisneris, K. Vėdekinas, vengrų mokslininkai. Bet kad jie galėtų atvykti, Universiteto autonomiškumo nepakako: viską sprendavo CK ir atitinkama įstaiga. Reikėjo paraiškoje Universitetui įrodinėti, kad šie mokslininkai palankūs TSRS, kad jie nepaprastai įdomūs ir svarbūs mūsų mokslo plėtotei, kad jie turi konkrečių idėjų, kurios gali būti nepaprastai naudingos. Kaip antai sovietologo agrarininko K. Vėdekino straipsniai pašarų gamybos bazės, gyvulininkystės plėtojimo, brigadinės rangos klausimais, ir panašiai.

Kiekvienas mūsų žmogus, ir aš ne išimtis, sugrįžęs iš komandiruotės turėdavo parašyti savo įstaigai ataskaitą keliais egzemplioriais. Visiškai aišku, kad vienas egzempliorius per užsienio reikalų tarnybas eina "tenai": į LKP CK ar KGB. Tai ir buvo tariama mano "duoklė" KGB. Vienas kitas papildomas apklausimas, matyt, buvo reikalingas tik atskirais atvejais, jei mokslinė ataskaita Universitetui jų netenkindavo.

Egzistavo ir tam tikra atmintinė, pagal kurios punktus reikėjo rašyti tą ataskaitą Universitetui. Patys nemaloniausi man buvo tokio pobūdžio klausimai: koks profesorius, kokių politinių nuostatų arba kokio amžiaus, ar turėjęs ryšių su TSRS anksčiau, ir pan. Aš šito prieš išvažiuodama pirmą kartą gerai neišidomėjau, nors man Universitete ar ministerijoje ir buvo parodyta ataskaitų pavyzdžių. Tačiau kai grįžusi ataskaitoje turėjau pagal tuos parametrus apibūdinti žmones, su kuriais bendravau, pasijutau patekusi į keblią padėtį. Pavyzdžiui, žinojau, kad prof. V. Maisneris yra socialdemokratas ir reiškia įdomias mintis apie rinkos ekonomiką, remdamasis socialine orientacija, bet daugiau... Man tai nerūpėjo.

Savo bičiuliams apie TSRS egzistuojančią tvarką aš leisdavau suprasti, ir profesoriai Ch. Vinteris (tarpuniversitetinių ryšių kuratorius Frankfurto prie Maino universitete), ir Maisneris, Vėdekinas puikiai žinojo, kur yra ryšių stabdžiai. Daug pastangų prireikė, kai, pvz., 1988 metų pavasarį buvau pakvietusi Vėdekiną su žmona atvykti dviem mėnesiams. Ėjau kone kryžiaus kelius Žemės ūkio akademijoje

⁵ 2009 m. kovo 19 d. Liustracijos komisijos pirmininkas A. Urmonas ir Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininkas A. Anušauskas Seimo konferencijų salėje vykusiame spaudos konferencijoje teigė, kad aš pati "vykdžiau mokslinį šnipinėjimą". "Įrodymų" jie, matyt buvo gavę iš pirmojo šios knygos leidimo būtent iš šių eilučių.

Maskvoje, kreipėmės, atrodo, ir į Lietuvos žemės ūkio ekonomikos instituto KGB kuratorių Pavelą Č. (vėliau su juo turėjau aštrių ir pavojingų susidūrimų). Vėdekinui paskui prasitariau, kodėl jam dvi savaites buvo sulaikyta viza ir kaip galiausiai pavyko ją “pramušti”. Jis man pripasakojo aibę kitų savo “nuotykių”.

Netgi 1987 metais patyriau, kad ir Gorbačiovo laikais buvau jiems “nepatikimas” žmogus. 1987 metais prof. Vėdekinas ir kiti jo kolegos pakvietė mane atvykti į JAV, į Berklio universitetą, į 8-ąjį pasaulio agrarininkų simpoziumą, kurio organizatoriai buvo ir jie. Kviesta buvau aš vienintelė iš TSRS. Iš Rytų Europos valstybių, kaip jie vadino “socialistinės stovyklos” šalis, buvo pakviesta taip pat tik po vieną žmogų, garsėjantį pažangesnėmis mintimis.

Aš nusiunčiau ten savo pranešimą, jį padauginę išsiuntinėjo simpoziumo nariams ir paskelbė tezes.

Pusę metų dėjau pastangas išvykti, susidarė stora byla įrodinėjimų, argumentacijos. Prašiau TSRS žemės ūkio akademijos vadovų pagalbos. Galop akademijos prezidentas iš Latvijos kilęs pažangus akademikas A. Nikonovas leido man aiškiai suprasti, kas mano pastangos bergždžios, nes toks yra KGB sprendimas. Motyvuojama buvo maždaug taip: kodėl kaip tik jinais pakviesta, nutekės informacija, draugija ten ne ta...

Dabar aš džiaugiuosi, kad tokių dalykų apskritai būta. Kai buvau konkrečiai blokuojama, kai patyriau primityvų nusistatymą neleisti įgyti kompetencijos uždraudus važiuoti į tarptautinį kongresą, dar kartą aiškiai supratau, kad su tuo reikia kovoti. Man atsirado daugiau asmeninių motyvų, ne vien tik koktaus dvasinio diskomforto dėl tų susidūrimų pojūtis ir visos sistemos išsigimimo supratimas, kurie paskatino aktyviai politinei veiklai 1988 metais, kai prasidėjo Sąjūdis.

Sąjūdžio pradžioje KGB lyg bandė mus, t. y. Sąjūdžio iniciatorius, pristabdyti, tarsi pradėjo dialogą apie tai, kas vyksta. Bet mano pozicija šiuo atveju buvo visai kategoriška, nemaniau esant reikalinga tokius “kuratorius” toleruoti. Atėjo laikas viską viešai iki galo sakyti.

Birželio 8 dieną paskambino ir CK mokslo skyriaus vedėjas. Jis porino maždaug taip: “Pati dar nežinai, ką prarasi, bet ateik, pasikalbėsime”.

Atsaciau: aš galiu ateiti pasikalbėti, bet labai prašau nesakyti man to, ką aš prarasiu, nes aš tai priimsiu kaip grasinimą ir būtinai viešai jį paskelbsiu.

Tai buvo mano iššūkis ne tiek konkrečiam žmogui, kuris gana draugiškai daugybę metų nuo studijų laikų su manimi bendravo, vėliau dirbdamas tame pačiame fakultete, o reiškiniui.

Paskui tą pačią dieną pasirodęs Pavelas Č. leidosi samprotauti apie tai, kad M. Gorbačioviui sunkiai pavyks išsilaikyti, ir išjudinta situacija privers Gorbačiovą atsistatydinti. Kai Gorbačioviui, atseit, teks atsistatydinti, viskas grįš į senas vietas, tada prasidės negeri dalykai. Jis pasakė rūsčią frazę: Aš nenorėčiau, kad po 10 metų mano vaikai, vartydami istorijos puslapius, aptiktų mano juodus darbus, todėl turėsiu pasitraukti neprisidėdamas prie to, kas vyks”. Kitaip sakant, buvo leidžiama suprasti: mūsų laukia represijos, jis pats neprisidės prie jų vykdymo, tai atliks kiti, — visada bus tokių, kurie atliks juodą darbą.

Aš atsaciau: “Jei tai yra įspėjimas ir jei taip ketinama susidoroti, tai ta sistema kaip tik yra tas slibinas, su kuriuo ir reikia kovoti”. Jis tarstelėjo: “Jūs drąsi moteris”. Šią frazę pasakė būdamas jau prie durų, nes aš stengiausi šį įtemptą pokalbį kiek galima trumpinti ir atsistojau parodydama, kad jam reikia išeiti.

Dėl to grasinimo aš tuoj pat paskambinau L. Šepečiuviui, buvusiam LKP sekretoriui, kurio įtakos sferoje turėjo būti ta tarnyba. Pasaciau, kad jis perduotų saugumo vadovui Eismuntui, jog nesiuntinėtų pasiuntinių manęs gąsdinti, nes neišsigąsiu.

Padariau tai ir norėdama sustabdyti šį grasinimo būdą, nes pamaniau, kad jis gali būti taikomas ir kitiems, o kas nors, žiūrėk, ims ir pabūgs.

Kuratorius Pavelas Č., po poros dienų paskambinęs man, išreiškė piktoką nepasitenkinimą, esą jis geranoriškai bandęs mane įspėti, o aš jį nuvylysi...

Po kurio laiko Parlamente paklausiau deputatą L. Šepetį, ar jis tai prisimena. Pasirodo, kad ir jis to nepamiršo.

Jei man būtų buvę pasakyta, kad aš esanti "jų" žmogus ir jiems dirbanti, būčiau gerikai nustebusi. Nors dabar atėjo laikai, kai jau niekuo nebetenka stebėtis, nes mano persekiotojams labai paranku net mano knygose išskaityti neva "mano prisipažinimus".

Buvo dar vienas įdomus pokalbis su anuo Pavelu. Kartą Vilniaus Sporto rūmuose vyko didžiulis susitikimas su Sąjūdžio lyderiais. Pamenu ten buvus monsįnorą K. Vasiliauską, A. Juozaitį. Dalyvavo apie tris tūkstančius žmonių, beveik pilna salė. Pats Sąjūdžio kilimas. Kiekvienas dalyvis išeina kalbėti, po to atsako į klausimus.

Pasisakau ir aš, paskui gaunu tokį klausimą: "Ar jums neatrodo, kad KGB veda jūsų dosjė? Ir kaip jūs į tai žiūrit?" Aš atsakiau, kad labai gerai, jei šitai daroma, nes dabar mes neturime laiko rašyti dienoraštį. O kai imsime memuarų, žinosime, kur kreiptis. Be to, pridūriau, kad man atrodo, jog KGB seniai laikas persiorientuoti į viešosios nuomonės institutą, nes turi puikiausią šio darbo patyrimą. Tai pasakiau žaismingai, su ironija. Salė ilgai plojo.

Užtat Pavelas Č. Atėjo po kelių dienų ir pradėjo: "Ar jūs žinot naują anekdotą apie KGB?" Atsainiai pasakiau nežinanti nė vieno anekdoto apie KGB. Jis ėmė porinti: "Vieną žmogų, kuris daug kalbėjo apie KGB, pakvietė pas KGB viršininką ir sako: "Mes jus siunčiame į Turkiją". Žmogus klausia: "Ką aš ten veiksiu? Aš turkų kalbos nemoku". "O kam jums reikia mokėti kalbą, mes jums liežuvį dar prieš išvykstant nupjausim..." Sakau: "Supratau užuominą, čia man už Sporto rūmus". Daugiau jo niekada nebemačiau.

Kai dirbau Vadovaujančių darbuotojų ir specialistų tobulinimosi instituto rektore, pas mane nebuvo užėjęs nė vienas KGB darbuotojas. Mane tai dabar net stebina. Be jų "globos" išvažiavau į Vokietiją 1988 m. pabaigoje: gal jiems buvo paranku, kad mūsų nebūtų Lietuvoje? Niekas nepatarinėjo išvykstant, niekas netardė sugrįžus.

Kartais pastebėdavau kažkokius vyrus visiškai atvirai mane sekant: gatvėje aplenkia, sustoja, stebi. Gal siekė išgąsdinti?

Man nerūpėjo, kas ir kodėl taip darė, aš nekreipiau dėmesio. Mes jau tikėjom, kad agresyvieji laikai pasitraukė visam laikui...

O iš tikro, kas yra KGB, kiek realiau suvokiau tik 1991 metais, kai laikraštyje "Respublika" buvo išspausdinta sufalsifikuota (ir tai labai greitai buvo nustatyta) KGB agento kortelė, užpildyta mano vardu. Aš tos kortelės niekada nebuvau mačiusi, kaip ir niekada nebuvau girdėjusi to tariamojo slapyvardžio "Šatrija", kuriuo taip plačiai pradėjo spekuliuoti terlekininkai ir čepaitininkai. Tačiau, nors ir blankokai, pamenu vieną pokalbį, kuris galėjo tam duoti dingstį. Ruošiantis vykti į komandiruotę į Vokietiją 1981 ar 1982 metais, iš KGB atėjęs pasikalbėti žmogus pasakė, kad reikia tam tikro simbolio, nes užsienyje gali pasitaikyti situacijų, kada nebus galima sakyti savo pavardės (pvz., paskambinus). Kokį dar simbolį?! Pajuokavau, kad tam tikslui tinka nebent tik koks nors raganos vardas. Kokia gi ragana buvo? Nuleidau klausimą juokais ir tam neteikiau jokios reikšmės. Net nemaniau, kad ta formali aplinkybė turi kokią nors vertę, arba kad ji bus panaudota prieš mane, nes jokių "ypatingų situacijų" užsienyje nepasitaikė, niekam neskambinau ir jokiais simboliais nesinaudojau nei ten, nei namie.

Yra, beje, liudininkų, kurie man tvirtino, kad kortelė buvo sufabrikuota 1990

metais KGB veteranų jedinstvininkų⁶, o ne kokių nors “patriotų” anonimiškai pateikusių medžiagą spaudai. Kurgi tie “patriotai”, kodėl dar neprisistatė apdovanojimams? Beje, tos pačios “kilmės” yra ir straipsniai “Memorialai budeliams” komunistinėje spaudoje, kur mano žuvusiam tėvui priskiriami pomirtiniai nusikaltimai.

Vienas iš įdomesnių susidūrimų su KGB buvo 1990 metų liepos 20 dieną, kai dariau pranešimą Maskvoje prezidentinės ir federacinės tarybų jungtiniame posėdyje. Buvo svarstomi du klausimai: pirmas ekonomikos reformos projektai, ir antras Sąjungos sutarties projektas. Svarstant pirmąjį klausimą po tuomečio ministrų tarybos pirmininko N. Ryžkovo pranešimo gavau KGB šefo V. Kriučkovo laiškėlį. Rašė: “Laukiu nesulaukiu Jūsų pasisakymo, manau, kad bus įdomu“. Kadangi sėdėjome prie vieno stalo, šis prašymas neatrodė keistokas. Tik paskui suabejojau gal norėta mane paskatinti kalbėti būtent pirmuoju klausimu, nes antrasis bus reikšmingesnis dėl Sąjungos sutarties ir mūsų atsiribojimo.

Man rūpėjo ir ekonomikos reforma, bet du kartus kalbėti niekas neleis, ir aš iškentėjau, išėjau kalbėti tik antruoju klausimu. Į tribūną jaunas vyras atnešė stiklinę vandens. Grįžusi į savo vietą vėl gavau ta pačia ranka rašytą V. Kriučkovo laiškėlį: “O juk vandenį į tribūną atsiuntė KGB”. Aš supratau tai kaip KGB žmoniškumo pademonstravimą ir kartu pokštą, bet tai galėjo būti ir užuomina, kad jie iš susitikimo su M. Gorbačiovu Vilniuje žino, jog man kartais, kai jaudinuosi, reikia vandens⁷.

Kai šitai papasakojau vienam žinomam iš TSRS kilusiam Australijos žurnalistui, jis savaip interpretavo: KGB valdo net vandenį, kurį į tribūną paduoda. Aš paprastai stengiuosi vertinti reiškinius pozityviai, neturėdama išankstinio nusistatymo ir nesiekdama parodomąjį kovingumą. Galbūt šiuo požiūriu ne visada esu pakankamai realistė. Antai aš manau, kad tai yra žmoniško elgesio demonstravimas, tegu ir nenuoširdus, o kitam atrodo visai kitaip, gali išvelgti įspėjimą. Nesiimu spręsti, kuris variantas tikras, bet vis dėlto norėtuosi tikėti, kad ir ten esama elementaraus žmoniškumo, nors iš Kriučkovo tikrai negalėjau to tikėtis. Kiek vėliau iš man politiškai simpatizavusių žmonių gavau informaciją ant Kriučkovo stalo mačius sąrašą žmonių, tarp kurių buvusi aš ir V. Landsbergis, su priedu: “Likviduoti geriau svetimoje teritorijoje”. Apie man rengtą scenarijų likviduoti pakvietus į parodą Brazilijoje, pakeliui irgi sužinojau tik iš kitų šaltinių.

Žurnalistai kartais pasidomi, ar neturėjau kontaktų su KGB būdama ministre pirmininke?

Vyriausybės vadovams gal tik vieną kartą, kiek pamenu, buvo prisistatęs R. Marcinkus, paskirtas jau po Nepriklausomybės paskelbimo vietoje buvusio šefo Eismunto. Jis pabrėžė savo lojalumą Lietuvai, jos valdžiai ir, kaip paviršutiniškai atrodo, galbūt to ir laikėsi. Bet šalia jo ir nepriklausomai nuo jo ten veikė kiti □ “seni vilkai”. Lietuvos vyriausybė ir turbūt valdžia apskritai nepasinaudojo svarbiu informacijos šaltiniu lojaliais žmonėmis iš KGB sferos, nes stigo argumentų pasitikėti ir pagaliau visus kaustė galimybė būti apkaltintiems suokalbiu ir išdavyste.

⁶ “Jedinstvo” – sovietų inspiruojama aktyviai veikusi Lietuvos Nepriklausomybei priešiška organizacija.

⁷ Kai 1990 metų pradžioje M. Gorbačiovas lankėsi Lietuvoje, jam dalyvaujant LKP CK (dabartiniuose Vyriausybės rūmuose) posėdžių salėje dariau pranešimą. Tribūnoje nebuvo vandens, ir aš paprasčiau, kad jo atneštų. M. Gorbačiovas pareplikavo: “Nedukite jai vandens, mažiau kalbės”. Po to Tarybų Sąjungos radijo stočiai “Majak” duotame interviu pajuokavau: “Kaip mes galime gyventi vienoje valstybėje, jeigu Maskvos šefas trokštančiai lietuvei netgi vandens neduos?”

Todėl bent jau Vyriausybė laikėsi nuo jų atokiau. Bet ar kas gali tiksliai pasakyti, kas ir kaip ten mastė ir veikė, kuo pasitikėti ir kuo ne.

1991 metų sausio 7 dieną po spaudos konferencijos dėl kainų pakėlimo ir kompensacijų mokėjimo prieš einant į Aukščiausiąją Tarybą susitikti su derybų su TSRS vyriausybe delegacija, prisistatė asmuo Jurgis D., kurio anksčiau niekada nebuvau mačiusi. Jis pasakė, kad keletą savaitių per vieną tarpininką keli KGB karininkai bandę patekti pas mane, kad galėtų išdėstyti savo pasiūlymą.

Pasiūlymo esmė buvo mažiausiai tokia: jie galėtų, toliau dirbdami užsikonspiravę KGB arba išeidami iš ten, pereiti į mano ir vyriausybės pusę. Taip buvę prieš mėnesį, o dabar (sausio 7 dieną) galbūt jau esą per vėlu, bet jie vakare dar susitiksia ir pasitarsia. Jis prisipažino esąs man žinomo anoniminio laiško autorius. Laišką jis išsiuntęs V. Landsbergiui ir man, kuriame rašoma, kad jis žinąs tris AT deputatus, dirbančius KGB naudai. Tie asmenys visiems gerai žinomi, tačiau pavardę aš paminėsiu tik vieną⁸ jau "išgarsėjusią" V. Čepaičio⁹.

Jis abejojo, ar kai kurie kiti, pavyzdžiui, Zigmas Vaišvila, žino dalyvaujantame žaidime, ar per savo išsišokimus, naivumą yra tik jų įrankis. Buvo pasakyta, jog svarbiausias rezidentas esąs V. Čepaitis, kad jis turi aukšto rango partnerius, todėl duomenys apie jį esą Maskvoje ir neprieinami. Atseit, visas jo vaidmuo nėra galutinai žinomas, nes eiliniai darbuotojai esą izoliuoti nuo to, ką daro aukščiausioji instancija.

Tuomet aš daugiausiai intuityviai jaučiau situaciją ir supratau, kad tos "dešinėsios" parlamentinės ir terlekinės konvulsijos yra sukkeliamos sinchroniškai su Maskvos arba Burokevičiaus komandos ir jėdinstvininkų veiksmis, atspindi jų interesus. Buvo visiškai aišku, kodėl priešų ieškoma ten, kur dirbamas konstruktyvus darbas, taip pridengiant griaujamąją jėgą.

Tai man nebuvo nauja, tiktai dar kartą naujais faktais patvirtinta. Tas žmogus, deleguotas kelių karininkų, neva atsiribojančių nuo KGB interesų, užsiminė ir apie garantijas dėl perspektyvos. Pasakiau, kad vienintelis dalykas, ką galėčiau padaryti, tai paliudyti, jog jie buvę KGB karininkai lemtingu momentu užėmė naudingą Lietuvai poziciją.

Vėliau mums neteko susitikti: kitą rytą išvažiavau į Maskvą, o grįžusi radau įsisiūbavusį vyriausybės perversmą. Vyriausybė atsistatydino, nes šito išvengti jau nebuvo galima. Vertimo mašina, tikrai ne be KGB įtakos, buvo nebesustabdoma.

Po atsistatydinimo aš net nebandžiau to žmogaus ieškoti, manau, jis net nebuvo svarbiausia figūra informacijai gauti. Tie dalykai kuriam laikui liko šešėlyje, o bandymas juos iškelti viešumon būtų buvęs ne tik nesėkmingas, bet ir sunaikinęs tam pasiryžusį.

Keista, kad niekur, net siaurame rate, nebent aš to nežinau, nebuvo svarstomas, analizuojamas nei tas anoniminis laiškas, nei daugybė kitų paslaptinių šio scenarijaus dalykų. Mano kelis kartus V. Landsbergiui išsakytos abejonės ir įvykių analizė, patvirtinanti kai kurių veikėjų pirmiausiai V. Čepaičio vaidmenį politinėse manipuliacijose, būdavo atmetamos. V. Landsbergis sakė, jog V. Čepaitis prisipažinęs dėl ankstesnio darbo KGB ir kad jis nemato skirtumo tarp jo ir visų kitų, turėjusių kokių nors kontaktų su KGB, paminėdamas net mudu su juo pačiu – V. Landsbergiu, B. Kuzmicką ir kitus. O scenarijaus esmė buvo nesunkiai įžvelgiama

⁸ Kitų inicialai K. U. ir N. R.

⁹ Vėliau kiti liudininkai (teisme?) patvirtino jį buvus KGB "įtakos agentūros" Lietuvos Aukščiausiojoje Taryboje koordinatoriumi ir vadovu, kuris valdė visus kitus agentus iš skirtingų deputatų grupių ar frakcijų.

per visą laikotarpį nuo Nepriklausomybės paskelbimo ir ypač tą sausio savaitę, kai griuvo vyriausybė ir buvo pralietas nekaltas kraujas. Liko daugybė Lietuvai neišaiškintų dalykų. Bet žingsnis po žingsnio, bendraujant su žmonėmis, dalyvavusiais tame procese, man viskas aiškėjo.

Jau po atsistatydinimo vakare kabinete kalbėdamasi su ministrais, pasakiau, kad tos konvulsijos kyla tikrai ne iš pačios Lietuvos gelmių, bet yra svetimų interesų intervencija. Kai tą vakarą mane mėgino prašnekinti mėgstama radijo žurnalistė Roma Pakėnienė ir paklausė, kaip aš vertinu padėtį, atsakiau vienu dramatišku sakiniu ir dar dramatiškesne intonacija mes esame “na kriučkie” (rusiškai ant kabliuko), netikėtai pastebėjusi Kriučkovo pavardės simbolinį kodą.

Analizuodama tai dabar, šiai versijai patvirtinti turiu vis naujų argumentų, patikimos, autentiškos informacijos. Kai po Medininkų tragedijos Parlamente svarstėme protesto dokumentus, sunkiai susivaldžiau nepasakiusi: apsiliuobkime aplinkui save, nebūkime marionetės, kuriomis manipuliuoja su dvigubomis programomis atėjusieji į mūsų tarpą. Svarbiausios figūros juk daugeliui bent kiek mąstančių net loginės analizės būdu negalėjo būti neaiškios. Pagaliau ar įtikėtina, kad po šitiek metų okupacijos paskelbus Lietuvos Nepriklausomybę, KGB imtų ir išgaruotų lyg stebuklinga lazdele mostelėjus?

Šitai suprasdama, aš vis dėlto buvau priblokšta, kad Vokietijai susivienijus, ši problema egzistuoja net ten. Kartą vienas Bundestago narys perspėjo, kad svarbiomis temomis Vokietijoje telefonu nekalbėčiau, nes Štazi (Stasi) firma irgi veikia ne prasčiau kaip pas mus KGB, o ir to paties ten esama. Na, jei jau Vokietijoje šitai tebevyksta, tai ką kalbėti apie Lietuvą, kur net tvirtesnių sienų, skiriančių mus nuo Tarybų Sąjungos dar nebuvo. Informacijos apie bendradarbiavimą su KGB paskleidimas sudarė sąlygas spekuliuoti šia tema. Įtarinėjimais švaistomasi be jokių pastangų tai pagrįsti. Akivaizdu, kad pats KGB smagiai klįjuoja agento etiketes, stengdamasis sukompromituoti vieną ar kitą asmenį. Panašu į turgavietę: “Žmonės, gaudykit vagi!” pirmasis sušunka pats vagis. Metęs kaltinimą savo priešininkui, koks nors Terleckas ar Čepaitis žmonių sąmonėje tarsi išbraukia galimybę panašiu požiūriu idėmiau pažvelgti į juos pačius.

Kai 1990 metų gegužę po susitikimo su prezidentu Dž. Bušu ir kitais JAV politiniais veikėjais bei spaudos atstovais savaitgalio nuvykome į ponų Kazickų vilą Virdžinijos kalnuose, išėję su broliu Rimantu pasivaikščioti, ant tako sutikome... didžiulį tenykštį lokį – grizlį. Tokio siurprizo mūsų šeiminkams, čia gyvenantiems keliolika metų, patirti nebuvo tekę. Laimė, šis susitikimas pasibaigė “draugiškai”, o lokys, sugrįžęs vėl ant tako, kurį trumpam mums buvo užleidęs, dar ilgai pasistiepęs stebėjo mus, nueinančius namų link. Atslūgus įtampai sugrįžę namo pajuokavom □ ko gero, tai dar vienas persirengęs KGB agentas. Mintis šitaip pajuokauti tikriausiai galėjo dingtelėti tik šios tarnybos veiklos zonoje gyvenančiam žmogui. Kažin ar amerikiečiai taip juokauja apie savo CŽV. Apie ją aš dar mažiau žinau. O kažin, ar aš pati jai bent kiek esu įdomi. Jei ne, vadinasi, nesu nė rimta politikė.

Po mano atsistatydinimo įtikinamai prisistatęs ir patikimai mano aplinkoje įsikūręs asmuo, tiksliau – žurnalistė, manęs užklausė: “Ar dar niekas jums nebandė įrodyti, kad ir aš iš KGB?” Atsakiau, kad kol kas ne, be to, aš turiu imunitetą ir pati galvoju. Jei paaiškėtų, kad taip, laikyčiau tą asmenį simpatiškuoju “KGB veidu”.

O dar po dviejų trijų mėnesių aš jau turėjau patikimų argumentų neabejoti, kad taip ir yra. Nemalonu buvo stebėti, kaip tas “simpatiškas veidas” nusiima kaukę, ir dar nemaloniau matyti, kaip vėl bando ją užsidėti, dengdamasis neva profesinio intereso ar sukauptos informacijos dėka teikiama patarimais ir prognozėmis.

Mano kelias pavojingas todėl, kad aš nevengiu rizikos, o gal net sąmoningai einu

į jos zoną, esu ir laisva, ir ryžtinga, tikrai ne vien smalsi net agresyvioje aplinkoje. O argi KGB šefams taip pat tiktai smalsu?.. Argi daugeliui žmonių, ypač žurnalistų, nebūdingas tokio pobūdžio interesas ir "smalsumas"? Gerai būtų, jei tik smalsumas arba siekis pažinti politinę tikrovę, o ne savanaudiškas avantiūrizmas, valdžios siekimas būtų motyvas aiškintis kad ir šiurpokus, bet egzistuojančius reiškinius.. O įveikti juos galime tik pažindami.

Gyvenimo sovietinėje sistemoje patyrimas ir politinių procesų analizė, manau, leidžia man teigti, kad KGB apskritai ir juo labiau KGB Lietuvoje nebuvo ir nėra monolitinis vienareikšmis darinys. Kaip ir visur, ten būta ir įvairių žmonių, ir skirtingų interesų. Beje, tie žmonės iš dalies gyvena su mumis toje pačioje politinėje, ekonominėje ir socialinėje terpėje ir nėra laisvi nuo jos įtakos. 1991 metų sausio ir rugpjūčio įvykiai gerokai prisidėjo prie politinio poliarizavimosi KGB Lietuvos padalinyje. Neviešai atsiribodamas nuo armijos agresyvių veiksmų Vilniuje, o gal ir dėl kitų priežasčių antrąją sausio savaitę atsistatydino tuometis KGB pirmininkas R. Marcinkus, apie tai jis ir pats kalbėjo "Izvestija" žurnalistui.

Taigi manau, kad KGB darbuotojus buvo galima skirstyti į tris politines grupes. Pirmoji prijaučiančiųjų Lietuvos Nepriklausomybei ir demokratijai ir ieškančių būdų, kaip atsiriboti nuo ankstesnės tarnybos, kaip rasti vietą Lietuvos atitinkamose ir giminingose struktūrose. Tokius ketinimus pareiškusių asmenų teko sutikti ir man. Tik visada, žinoma, egzistuoja pasitikėjimo ir patiklumo santykio problema.

Antroji ekstremali, reakcingiems komunistiniams sluoksniams atstovaujanti ir juos ugdanti grupė, įsivėlusį į "Jedinstvos" veiksmus, į sausio mėnesį atsiradusį "Lietuvos gelbėjimo komitetą" ir šešėlines rugpjūčio pučo struktūras.

Trečioji grupė tai tarp anų dviejų buvusi aukštesniųjų KGB vadovų valią vykdžiusi, oficialiąją TSRS centro valdžios, jos prezidento poziciją stiprinusi valstybės saugumo sistema. Ji iš dalies dirbo analogišką kitų valstybių tokių struktūrų darbą, tikrai okupuotoje teritorijoje ir su tam tikrais kitais sovietiniais niuansais, pakoreguotais Gorbačiovo laikais. Ši tos tarnybos dalis stūmė procesus ta linkme, kurlink buvo orientuoti Maskvos užsakovų interesai, kol šie nesuskilo tarp gorbačiovininkų ir kriučkovinių. Kai pučas pasiekė kulminaciją, pastaroji grupė turėjo suskilti, pasiskirstydama tarp pirmosios ir antrosios.

Kol ši tarnyba ar jos likučiai Lietuvoje egzistuoja su savo organizacinėmis ir finansinėmis galimybėmis, politiniais ir psichologiniais instrumentais, manyti ir teigti, kad esame jau laisvi savo sprendimais ir veiksmais, nėra realistiška. Nepastebėti tos jėgos ir neįvertinti, kaip ir viso kito, kas susiję su realiomis kliūtimis realiam valstybingumui atkurti, yra mažų mažiausiai neprotinga. Tikiuosi, kad Lietuva sulauks tokios dienos, kai jos gyvenimą įstatymais reguliuos savo valstybei ir žmonėms tarnaujančios vidaus valstybinės sistemos, neužgoždamos žmogaus teisių ir laisvių.